

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVII-ik évf.

Január, Február. 1882.

1-ső füzet.

NABARZA ISTENNÉVRŐL.

„πολλῶν ὀνομάτων μορφή μία“

Müller Miksa abban a válaszában, melyet mint a „Sacred Books of the East“ kiadója a sinai birodalomban munkás angol missio egyik püspöke s husznál több protestans missionarius által aláírt s hozzá a sinai vallásos könyvek*) angol fordítása ügyében intézett neheztelő s a fordításnak egyik gyakran előforduló kifejezését az eredetivel nem egyezőnek nyilvánító levelére irt, a többi közt azt mondja, hogy bizonyos tekintetben igaza van annak a keresztény vértanunak, a ki azt állította, hogy Istennek nincs neve: ὁ θεὸς ὄνομα οὐκ ἔχει, s a milyen igaz ez állítás értelmezése kellő határai közt, ép anyyira van a hirneves oxfordi tudós szerint igaza azoknak, kik e rövid czikkem jelszavának megfelelőleg, a különböző istenneveket egy és ugyanazon lényeg kifejezőinek tekintik. Egy Müller által idézett szanszkrit költő Bhagavattal, legfőbb istenével e nagyjelentőségű szavakat mondatja: „azok is, kik bálványokat imádnak, engem imádnak.“ Az egykor élt és élő népek műveltségök különböző fokain az istenséget eredetileg különböző értelmű szavakkal illették ugyan, de mindegyikök az általok imádott legfőbb lényt óhajtotta s törekedett megnevezni, s ha gyarlón is nevezték meg, még akkor is e nevek felől méltányosan kell itélnünk, mert a tisztuló fogalom kifejezésének eszközei, az a becses anyag, melybe a tisztuló fogalom változható s változó tartalma, időről-időre behatva, értékét növeli s növeli az ember által elérhető tökély legmagasabb fokáig. Az egykor szent tisztelettel hangoztatott, de utóbb elenyészett istennevek egyikéről, Nabarza-ról szándékozom a következőkben lehetőleg röviden szólni.

Midőn f. évi július 13-dikán a hunyadm. történelmi és régészeti egylet vándorgyűlésével Hátszegről Várhelyre (Sarmi-

*) Šu-king, Ši-king.

zegethusa) kirándultam, ott a castrumon kívül a község délkeleti határában egy román földműves telkén a Mithrascultus számos leletei közt egy felirásos márvány-oszlop vont a különösen magára figyelmemet. A felirás következő: Nabarze Deo Pro Sal. Ampliati Aug. N̄. Dispet (igy) Sua. Suorumq̄ Omnium Protas. Vikar Eius. E szövegből minket jelen cikkemben csupán a két első szó érdekel, úgy mint az ajánlásé: Nabarze Deo (Nabarze a dat.-ban áll, nominativusa Nabarza). E könek mindjárt első megtekintésekor az volt nézetem, hogy felirása első szava N a b a r z e Mithras helyett áll, mert 1) mindazon faragványok, töredékeik s felirásos kövek, melyek itt találtak, a Mithrascultusra vonatkoznak s ennél fogva bátran állíthatjuk, hogy e helyen egykor egy Mithras templom állott (Mithraeon), melynek subconstructioit talán további kutatásaink közt sikerülni fog felfedeznünk, 2) az ezen oszlop felső részén előforduló diszitési ábrák a Mithras-faragványokon látható jelvényes alakok egynémelyike, melyek fejtegetésébe itt nem bocsátkozom. További vizsgálataim e nézetemben megerősítettek. N a b a r d a az új-perzsa nyelvben erőst, hatalmast, hőst jelent s e szónak ezen értelme Mithras napistennek egyik igen régi tulajdonítmánya, mint a hogy ezt a következőkben kimutatni igyekezzünk. Midőn az erani és ind néptörzsek még együtt lakták Pamir fensikjét a többi arja népnek a közös törzstől való elválása után a Mithras-istenről való fogalom már megvolt ez ősi hazájában legtovább együtt maradt nép ősvallásában s e fogalom neve már akkor is az volt, a mi később vallástörténeti fejlődése egész hosszú folyamán át, úgy mint m i t r a barát értelmében, mint az emberi nem, illetőleg az arja néptörzs jóteknő, hű barátja. Ez állításomat ama nyelvtény bizonyítja, hogy úgy az ó-baktriai, mint az ó-perzsa nyelvben a Mitra-név előfordult *) s mindkettőben belőle még személynév is képeztetett s ugyanezen név előfordul a szanszkrit irodalom legrégebb vedáiban is. A Rigveda III. hymn. 61-dik versében Mithrasra vonatkozólag e néhány szó áll: „m a h i m i t r a s y a v a r u n a s y a m â y â“, az-az a hajnal egyik fiának, a reggeli napnak, Mitrának naponként újabb erőt ad, míg másik fiának, a lenyugvó napnak naponként csatlódásokat szerez. Ez idéztem helyből azt látjuk, hogy a reg-

*) L. a. z. d. D. M. G. XXIV-dik k. 40-dik l., s a XXIX. k. 208-dik lapját.

geli nap a menybolt naponként megújuló dramájának fiatal hőse, ki soha meg nem gyengülhet, mert anyja, a hajnal, mindennap új erővel ruházza fel. Egy ily istennek egyik leglényegesebb tulajdonitmánya az erő s méltán neveztetetett erősnek, hatalmasnak, hősnak. Ez ő s régi vallásos perceptiót az arja indusok ősi hazájokból, Pamirból, magokkal hozták Kásmirba s onnan Pengâbba, hol legrégeb vedáik keletkeztek. Az óperzsáknál is Mithra az erő és hatalom istene volt s ezt, eltekintve az eredeti fogalomtól, onnan is következtetem, hogy midőn az arbélai ütközet előtt Nagy Sándor és serege Minervát és Victoriát segítségül hívják: Minervam Victoriamque, ugyanakkor az ellentáborban Darius Codomannus az örök és szent tűz s Mithras nap-isten segedelmeért fohászzkodott, az erő és hatalom isteneitől erőt kérve maga és serege részére: Solem Mithren sacrumque et aeternum invocans ignem, ut illis (u. m. katonáinak) dignam vetere gloria majorumque monumentis fortitudinem inspirarent, mint Curtius mondja. ¹⁾ Ez idéztem helyben Darius a győzelemre szükségeltető erőt az erő és hatalom s ennélfogva egyszersmind a győzelem istenétől kérte, ki itt „Sol Mithres“-nek nevezetik. A nap nemesak az arja mythologia terén, de a semitáknál is az erő tulajdonitmányával rukáztatott fel, mint a hogy ezt Sámson a naphős példájában látjuk, kinek יְהוֹשֻׁעַ nevével Flavius Josephus erősnek magyarázta: ισχυρός. ²⁾ E naphős erejének teljességében könnyen szakithatta ketté pusztá kézzel azon orosz-lánkölyköt, mely orditva jött elébe s mutathatta ki más alkalmakkal is emberfeletti erejét. ³⁾ Mithrának már a vedákban is megvoltak hasonértelmű elnevezései, így Bhaga a Rigv. 1. hymn.-nak 123-dik versében, mint Varuna testvére említettik: bhagasya svasâ varunasya gâmir. Bhaga a szanszkrit nyelvben eredetileg gazdagot, jótékonyt jelentett s jelentette a reggeli napot, mint az emberi nem jótékony gazdagítóját. ⁴⁾ Az ó-baktriai mythológiában, ugy látszik, Nabarza volt a Mithra-név egyik leggyakoribb helyettesítője s valamint ebből a Mithrenes név, ugy abból a Nabar-

¹⁾ Q. Curtii lib. IV., cap. XIII.

²⁾ L. Antiqu. 5, 10.

³⁾ L. a Birák könyvének XIII--XVI. részeit.

⁴⁾ L. Angelo De Gubernatis „Lecture sopra la Mitologia vedica“ (Firenze, 1874), a 66-dik lapon.

zanes név képeztetett. Mithrenes előfordul Curtius-nál s Arrian-nál, utóbbi így ír róla: Μιθράνης τε ὁ φορέαρχος τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἐν Σάρδεσι. N a b a r z a n e s-t szintén e két író említi s Curtius Nagy Sándor viselt dolgairól írott munkája III-dik könyvében Darius praetorának nevezi: N a b a r z a n e s praetor Darii. ¹⁾ Mindkét személynév az illető istennevekből âna viszonyrag által van képezve, mely a perzsa nyelvben tulajdonító értelemmel bír. Az ân és âna ragok ezen használatáról Vullers perzsa nyelvtanában következőleg ír: „relationem quandam inter nomen primitivum et derivatum indicant“, így p. o. a behist. feliratban Vivân, a tudós Justi helyes nézete szerint Vivangân = Vivang fia, — pehlevi 𐭮𐭥𐭥𐭥 = Kobád fia. ²⁾ Mithrenes azon személyt jelenti, kit szülei mint csecsemőt vagy serdülő gyermeket Mithra oltalmába ajánlottak, hasonlóan Nabarzanes a Nabarza istennek ajánlottat jelentette. A Nabarza istennév ezen óbakteriai alakjának az ó-perzsa nyelvben bizonyára nabarda felelt meg, mert az új-perzsa nyelvben nabarda szó előjűn „erős“, „hatalmas“, „hős“ értelmében s az óbakteriai hangnak az ó-perzsában gyakran d felelt meg, p. o. baktr. azem, ó-perzsa adam „én“, — baktr. guz, ó-perzsa gud „elfedni“ stb. ³⁾ A marburgi egyetem nagy disze, dr. Justi a Nabarza név tárgyában hozzám intézett nagybecsű levelében igen elfogadhatónak tartja Pott azon nézetét, mely szerint Nabarzanes eredetileg nava varzâna lett volna „ujat tevő“ értelmében. Ez az értelmezés tulajdonképen az alapszóé s nem a belőle képzett személynévé, de az alapszót, illetőleg Nabarza-t, mint istennevet Pott nem ismerte s nem is ismerhette s e szerint az előbbinire alkalmazva azt, a mit Pott az utóbbiról mondott, Nabarza-t mi is a nava varzâ összevonásának tartjuk, melynek második része a varz „teni“ ige â rag által képzett részesülő alakja. Ezen név értelmei egyike másikából következőleg fejlődtek: 1) „ujat tevő“, 2) „megujuló“, az-az „mindég uj“, 3) „mindég fiatal, friss“ 4) „erős“, „hatalmas“, 5) „győztes“, „hős“. Ez értelmek hasonló átmeneteiket észleljük a török-tatár nyelvek szótárában, így p. o. az oszmanli nyelvben jeñi „uj“, „fris“, „fiatal“,

¹⁾ L. a VII-dik fejezetben.

²⁾ Grammatica I. persicae (Gissae, 1870), a 220—222. lapokon.

³⁾ L. Vullers déztem nyelvtana 41-dik lapján.

je ñ g i n „győzedelmes“, „hős“ ugyanazon j e n , e n , i n gyök-
ből képzett alakok. ¹⁾ A Mithracultus Perzsiából átszármazott
Syriába, nevezetesen Emesába (a későbbi Phoimikia Libanesia
fővárosába, mely Caracalla alatt római colonia lett), hol a nap-
istennek nagyszerű temploma állott és itt a Belcultus némely
elemével egyesült. P o m p e j u s által elfogatott kalózok, sy-
riaiak és kisázsiai görögök terjesztették el a Mithrascultust a
római birodalomban, mely T r a j a n és D o m i t i a n által Ró-
mába is bevezettetett. M i t h r a s a római birodalomban szin-
tén az erő és győzelem istenének tartatott, kinek mysteri-
umaiba csak azok avattattak be, a kik megelőzőleg rendithet-
len bátorságuk próbáit tették le. Egy Tordán (a régi Potaisa
helyén) talált felírás Mithráról következő nevek alatt emlékezik:

D e u s A z i z u s B o n u s P u e r P h o s p h o r u s ²⁾, me-
lyet Emesai származású syrek A z i z nevű nemzeti istenük-
nek ajánlottak itt az egykori Daciában, távol hazájoktól. Ez
ajánlás minden szava a Mithranévhez kötött eredeti fogalmat
tükrözi vissza, a d e u s magától értetődik, a z i z syrül erőt,
hatalmast jelent (𐎠𐎢𐎡𐎣), tehát az, kit az idéztem vedai hym-
nus szerint anyja, a hajnal, mindennap erővel ruház iél, —
b o n u s „jó“ Mithra B h a g a nevének felel meg, mely, mint
láttuk, a szanszkritban jótékonyt jelent, — p u e r „gyermek“
a reggeli napot jelenti, — p h o s p h o r u s szintén erre vonat-
kozik, mint a világosság felderítőjére. Az a z i z nevet illető-
leg G o o s s idéztem igen érdekes értekezésében J u l i a n csá-
szár egyik oratiója következő helyére emlékeztet: οἱ τὴν Ἐμε-
σαν οἰκοῦντες, ἱερὸν ἐξ αἰῶνος ἡλίου χώριον, Μόνιμον αὐτῶ καὶ Ἀζίζον συγ-
καθιδρόουσιν, αἰνίττασθαι φησὶν Ἰάμβλιχος, ὡς ὁ Μόνιμος μὲν Ἐρμῆς εἶη,
Ἀζίζος δὲ Ἄρης ἡλίου πάρεδρος. ³⁾ Ezen idézett helyből azt látjuk,
hogy J a m b l i c h o s szerint A z i z o s a görögök Aresének s
M o n i m o s Hermesöknek felel meg, tehát A z i z o s-nak itt
ép azon szerep jut, mely Mithras isteni cultusa későbbi pha-
sisában és ez okból úgy gondolom, jogosan azonosíthatjuk
A z i z-ot M i t h r a-val s ezt annál inkább tehetjük, mert A z i z
a syr nyelvben ép azt jelenti, mit Mithra isten Nabarza neve

¹⁾ L V á m b é r y A r m i n „A török-tatár nyelvek etymologia szótára“
czimű jeles művének 35-dik czikkét.

²⁾ Beiträge zur siebenb. Alterthumskunde von Carl Gooss (Her-
mannstadt 1874), 110 lapon.

³⁾ Or. IV.

a perzsában. ¹⁾ Egy másik Gyulafehérvárott (Apulum) talált felírásban az *A z i z u s* név ugyan nem fordul elő, de a többi jelző megvan, u. m.: *p u e r b o n u s p h o s p h o r u s*. Más ismert felírásokban *A z i z u s* helyett *A p o l l o P y t h i u s* áll, ugymint a következő sorrendben: *b o n u s p u e r p h o s p h o r u s A p o l l o P y t h i u s*. ²⁾ *P y t h o n* tudvalevőleg azon sárkány neve, melyet a gyermek *A p o l l o*, tehát a reggeli nap, *M i t h r a*, születése után késsel megölt, s mi egyéb ez a sárkány, mint az éjjel, melyet a kelő nap elenyésztet. A bibliai *S á m s o n*-ról való elbeszélésben a sárkányt az oroszlan-kölyök helyettesíti. A *M i t h r a s*-cultus faragványaiában a bikát késével keresztüldöfő főalak mellett látható a fáklyatartó (*φασφάρος*) *b o n u s p u e r* is, mely a főalaknak egyik tulajdonitmányát ábrázolja. A syriai katonák és gyarmatosok távol hazájoktól, a honi isteneknek szentelt helyeken abban a boldogító hitben éltek, hogy istenekkel mintegy szemtől szembe érintkeznek, s ott azok jelenvalóságát érezték. Abban az időben az ohajtás a hazai isteneknek szentelt helyeken való áhitatosságban, cultusaikban részesülhetni erősebb volt a szülőföld iránt viseltető honvágynál is. Jelenleg hála az egy Istenről való hitnek az igazság s világosság vallásának követői mindnyájan hiszszük és tudjuk, hogy Isten mindenütt jelen van, s utána vágyódó szívünk az imában s az ima által bárhol legyünk, mindenütt kielégítést nyer. Nem így volt ez az ó-korban, midőn az istenségek helyhez kötött cultusa ellentétben a mindenütt jelenvalóról keblünkben táplált boldogító hittel az imádandó istenség jelenvalóságát az akkor létezett és virágzott tartományok egyes vidékeire, egyes helyeire határolva az annyira változatos kültermészetnek különböző s néha ritkaságuknál fogva meglepő s bámulatra gerjesztő alakulásaiában, p. o. valamely merész alaku hegyfokban, üdítő forrásban, folyamban, ligetben, valamely szálasságánál vagy terebélyénél fogva feltűnő fában helyezte. *C u r t i u s* és *A r r i a n o s* commentatorai ezentul a *N a b a r z a s* névről többet mondhatnak, mint megelőzőik, mert a hunyadm. történeti és régészeti egylet dévai gyűjteményében őrzött oszlop immár közzétett felirása a *N a b a r z a* istennevet megőrizte számunkra.

Gróf KUUN GÉZA.

¹⁾ A *M o n i m o s* névről itt nincs szándékom bővebben szólani, csak annyit jegyzek meg, hogy ez azon *M e n e v a t s y r* istennévnek hellenizált alakja, mely dévai gyűjteményünk egyik igen érdekes felírásában fordul elő.

²⁾ *L. G o o s s* értekezésében az idézett helyen.